

TOLDI ÉVA

A vajdasági magyar irodalom kulturális fordulata és a *Híd*¹

A folyóirat a jelen műfaja. Per definitionem olyan folyamatosan megjelenő időszaki sajtótermék, amelyet havonta, legfeljebb félhavonta adnak ki, de évenként mindenképpen többször. Jellemzői közé tartozik, hogy a napisajtótól elütő tipográfiával és formátummal rendelkezik. Sokkal inkább produkáló és kommentáló, mint informatív jellegű, azaz nem feladata az információátadás és az adatközlés.

Lényegi funkciója is ebből ered: mindenkori olvasójának a jelenkori irodalmi állapotot mutatja fel. Keretet biztosít az élő irodalom mozgásának, hogy megteremtse és fenntartsa azt a koordináta-rendszert, amelyben az éppen keletkező irodalom alakulhat.²

A *Híd* esetében, különösen ha történetét nézzük, társadalmi ke-retrendszere határozottan kirajzolódik. Bori Imre az ötvenéves *Híd* történetét írva világosan megjelöli a jól érzékelhető határpontokat (Bori 1984). Mint tudjuk, a folyóirat kilencven évvel ezelőtt a fiatalok társadalomtudományi és irodalmi folyóirataként alakult meg. Amikor ezt említjük és hangsúlyozzuk, gyakran elfeledjük, hogy milyen fiatalokról beszélünk. Azokról, akik igen erősen be voltak ágyazódva társadalmi mozgásokba. A *Híd* esetében fontos az a nemzetközi kapcsolatrendszer, amelyet a csehszlovákiai Sarló nevű mozgalommal és a kommunista eszmékkel ápoltak, úgyhogy a lap címét is a „sarlós”

¹ Elhangzott a *Híd* 90. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen, 2024. december 13-án.

² Erről lásd bővebben: Margócsy 2016.

Győry Dezső verséből kölcsönözték. Az első igen jelentős fordulat pedig mindössze két évvel a megalakulást követően jött létre, amikor a folyóirat egyértelműen a kommunista párt sajtóorgánumává vált, s míg az irodalom csak nyomokban mutatkozott meg benne, addig annál lelkesebb csapat vitte végbe a lap és az eszme terjesztésének feladatát, és példányszáma, valamint olvasottsága messze túlszárnyalta az irodalmi orientációjú *Kalangyáét*.

A *Híd* történetének újabb fordulópontja 1940, amikor is a lapot betiltják, néhány száma még *Világkép* címmel megjelenik, de 1941-ben végleg megszűnik. Szerkesztői közül, akit nem végeznek ki azonnal, azok partizánként harcolva, hadifogságban vagy németországi haláltáborokban vesztik életüket. A *Híd* a második világháború idején nem jelent meg – és története során csupáncsak ekkor szünetelt. A háború után a dolgok természetéből következően nem a *Kalangya* folytatódik, a hatalom a *Hidat* éleszti újjá, amely még évekig „az eszmei nevelés népegyleti szintű segédkönyve” (Bori 1984, 540), amely majd csak az 1950-es években kezd irodalmivá formálódni, s még jó néhány évnek el kell telnie, hogy valóban olyan lappá váljék, amelyet méltán nevezünk irodalminak, a mai értelemben.

Bori Imre az ötvenéves *Hidat* méltatva joggal hivatkozott a főszerkesztők programcikkeire, még akkor is, ha már az elsőt is kellően homályosnak ítélte meg. A programcikkek írásának szép szokása azóta megszűnt. Az utolsó írásos koncepciót 1975 decemberében Bányai János tette közzé, olyan részletességgel kidolgozva munkatervét, amelyre az irodalmi életnek tulajdonképpen nem is lett volna szüksége, annál inkább az őt kinevező társadalmi kontrolláló szervnek, mint amilyen akkoriban a Szerkesztő Tanács volt; főszerkesztői pályázatában ennek a meggyőzése volt a cél.

Bármily részletes is a munkaformák felsorolása, a program legfontosabb kitételeként mégis az irodalmi érték fogalma jelenik meg, az irodalmi érték mint közlési kritérium. Mintha Bányai János nem akart volna tudomást venni arról, hogy mi az irodalmi folyóirat alapvető feladata. Ugyanis ha visszanezünk az irodalmi folyóiratok történetére, azt láthatjuk, hogy a folyóiratoknak nem az a dolguk, évszázadokra

visszamenően soha nem is volt az, hogy remekműveket (vagy hogy *csakis* remekműveket) közöljenek, hanem sokkal inkább annak a már említett irodalmi koordináta-rendszernek, irodalmi feltételrendszernek a kijelölése és biztosítása, amelynek terében az irodalmi mozgások létrejöhetnek. S e téren „szerepük nem ritkán még az egyes remekművek kiemelkedő hatásánál is fontosabbnak” bizonyul (Margócsy 2016).

Arról nem is beszélve, hogy úgy általában emlegetve „az irodalmi értéket”, arra való hivatkozással hallatlan igazságtalanságokat, kirekesztéseket, kizárásokat lehet elkövetni. Bányainál azonban nem erről volt szó. Szerkesztése során kezdetben gyakrabban, később mind gyérebb tendenciával jegyzeteket illesztett egy-egy szöveghez, amelyben tisztességesen megjelölte az irodalmiságnak és az irodalmi értéknek az általa elgondolt kereteit. Emellett átfogó, az egész kultúrát felölelő programcikkében kitér arra, hogy a *Híd*nak feladata „irodalmi életünk, kulturális életünk jelenéseinek értékelése”, valamint „hírek (a kiadóktól,ínházaktól, intézményektől, alkotóktól szerzett információk)” (Bányai 1975) közreadása. Ő vezette be a kulturális eseményeket és adatokat regisztráló *Krónika* című rovatot, amelyet Bori Imre is megtartott, és visszanézve nagyon hasznos volt, ám én végtelenül utáltam akkor, amikor összeállításával megbíztak, éppen negyven évvel ezelőtt, egyik első szerkesztői feladatomként.

Ötvenéves a *Híd* – egész évben ez állt szalagcímként a folyóirat fedőlapján, amikor átvettem a munkakönyvem 1984. november 4-én Bányai Jánostól, a kiadó igazgatójától. Segédszerkesztő-gyakornok lettem. Első munkanapomon az íróasztalomhoz ebben az irodában ülhettem le, ahol most a megemlékezést tartjuk. Innen jártam le a kliséárba meg a nyomdába az ólomszedőkhöz. A tördelőket nagyon kedveltem, és érdeklődéssel néztem, hogyan kötözik össze erős manilamadzaggal, hogy szét ne essenek, a néha még forró, ólomból öntött sorokat, hogy aztán nagy kutyanyelvekre rányomtassák a kefelevonatot.

De milyen koordináta-rendszerbe is kerültem ifjúságom éveiben, irodalmi szocializációm első esztendeiben? Szabadkán megjelent az

Üzenet, itt volt az *Új Symposion*, a *Képes Ifjúság* irodalmi rovata is jelentős volt. A *Magyar Szó* mindennap megjelent, és legolvasottabb, vasárnapi számának irodalmi oldalán vajdasági magyar írók irodalmi alkotásai jelentek meg, továbbá a *Létünk* is negyedévente az olvasók asztalára került. A *Híd* tehát nem egyedüli folyóirat volt, s korántsem a fiatalok, hanem a már tekintélyes, befutott írók irodalmi orgánuma. Nem a szárnypróbálgatások terepe, hanem az érett munkák színtere.

És ezen nem változtatott az sem, hogy sorra jöttek a társadalmi változások, amelyekből a teljesség igénye nélkül sorolok fel néhányat. Előbb a tranzíció, a rendszerváltozás: az átmenet az egypártrendszerből a többpártrendszerbe. Majd szárnyra kapott minden értelmiségiek legszimpatikusabb rögeszméje, a határok „légiesedésének” gondolata. Ezzel együtt a vajdasági magyar irodalom keretei kitágultak, önértéke megváltozott. Az az időszak ez, amikor a vajdasági magyar kritika, valamiféle kezdetektől jelen levő félreértés következtében, meg akarta határozni, hogyan írjanak az írók, s a kritikusok között voltak olyanok, akik úgy ítélték meg, a magyarországi folyóiratok nem tartják majd elég jónak az itteni irodalmat, ugyan senkit nem közölnék majd odaát. Ez a téveszme azonban hamarosan szertefoszlott.

És megtörtént Jugoszlávia szétesése, a háborúk a Balkánon, az embargó, a soha nem látott mértékű infláció. Átéltük a háborús hátszín fenyegetettségét, az elvándorlást, és a vajdasági magyar irodalom ismét öndefiníciójának kérdésével szembesült. S a társadalmi változások a NATO-bombázásokban tetőztek.

A *Híd* mint felvállaltan vajdasági magyar irodalmi orgánum, ezekben az években természetes terepe volt az alakuló-erjedő irodalmiságnak. Bori Imre sohasem írt programcikket. De egyértelműen kitetszik, hogy ezekben az években a *Híd* nagyobb érzékenységet mutatott a társadalmi kérdések iránt, mint korábban. Csak néhány kezdeményezést említek: tematikus blokkban emlékezett meg a romániai változásokról (Ceaușescu bukásáról), a kisebbségi kérdésről, de ilyen volt a *Négy város* című tematikus szám és az *Itt és most* is, amely irodalom és a kezdődő többpártrendszer viszonyrendszerében próbált eligazodni. Beszélhetnek a folyóirat irodalomtörténeti

irányultságáról, dokumentum jellegű szövegközlésekről. Vagy arról a mérhetetlen érdeklődésről, amellyel Bori Imre minden egyes munkához odafordult. A másikra való nyitottságról, ami nélkül, meggyőződésemm, nem lehet ezt a munkát végezni. A szerkesztői ötletekről, felkérésekről, amelyeknek integráló tendenciája összetartotta szét-hullóban levő közösségünk irodalmi életét. Vagy a *Versek éve 1991* antológiáról, amelynek a pusztasági léte is irritált bizonyos irodalmi köröket. A szegedi *Tiszatáj* szentori hangon kiabált át a határon, és utasította rendre az itteni írókat, hogy hogyan mernek egyáltalán írni és folyóiratot kiadni háború idején.

Eddig technológiai fordulópontokat és társadalmi töréspontokat soroltam. Ezekkel párhuzamosan azonban lejátszódott irodalmunkban egyfajta kulturális fordulat is. Nem volt ez olyan látványos, mint amilyennel például 1962-ben Domonkos István bejelenti azt a nagy volumenű poétikai újítást, amely *Rátka* című versének közlésében összegződik. A nagy ívű vers, a szerelem- és a szabadságérzés, az élet teljessége intenzív megélésének szürrealisztikus poémája az életöröm és az érzékiség ditirambusa a teret nemcsak meghódította, hanem újraalkotta: delfinek bucskáznak, zsíros bőrű Napok fürödnek önnön fényükben az Adriai-tengerben, a bukó nap sugaraiban a leanderek búcsúznak nappali körvonaluktól – ebben a csodás, határt nem ismerő természeti környezetben egy „tájhoz méltó”, mámoros-látomásos verszuhatag keletkezik. A szerkesztőség érzi, hogy nagy intenzitású versbeszédéről van szó, ám mégis megbíz egy tudós tanárt, Szeli Istvánt a kísérőszöveg megírásával, aki azonnali értékelését is elvégzi. A dolgozat felemás ítéletet mond. „Költőt köszöntök, igazak közül valót” – állítja, ugyanakkor nem érti sem „programszerű formaellenességét”, sem nyelvezetének tömörségét. Nyelvtani szabályszerűségeket kér rajta számon. Kiderül, hogy egy-két regionális köznyelvi megoldást tart olyan hibának, amelynek kapcsán a nyelvi normák be nem tartását rója fel, és tartja stílárisan helytelennek. Felismeri, hogy Domonkos István „ismeri a szavak egymáshoz-társításának, potenciális energiájának törvényeit, pontosabban: sajátosságait, ezek felhasználásában valóban nagy tehetséget mutat”, ugyanakkor

kívánatosnak tartaná, ha a költői „ösztöneit” „puritánabb, mérsékletesebb képfantáziával” (Szeli 1962) zabolázná meg.

A kilencvenes évek kulturális fordulatát nem lehet egyetlen nagy ívű közléshez társítani. Sokkal inkább az irodalomfelfogás átalakulásáról van szó, amely legjelentősebb alkotóinknál rendre megjelent. Ennek következtében jellegzetes tematikai és poétikai változások játszódtak le minden téren. Mindennél nagyobb szerephez jut a lokalitás. Az ország széthullásához vezető háborúk árnyékában az egyéni élet tényleges fenyegetettsége közepette felértékelődik a kisvilágok jelentősége. Az egyén veszélyeztetettsége és törekény-sége ugyanakkor egzisztenciális méretűvé növekedik. Egy sor olyan alkotás jön létre, amelyek alaphelyzete életrajzi indíttatású vagy legalábbis autofikciós jellegű. Az elbeszélő az egzisztenciális méretűvé növekedett bizonytalansághelyzetben a személyesség felé mozdul el. Az epika családtörténetek sorával gazdagodik, az önéletrajzi mozzanatok pedig sorsösszegző szövegekben teljesednek ki. A lírában az objektív megszólalásmódokat a személyesség modalitása veszi át.

Jól szemlélteti ezt a folyamatot például Böndör Pál opusa. Az 1970-es és 1980-as években keletkezett versei az elvontság és a tömörítés elvére épülnek. A lecsupaszított versbeszéd, a rövid formák kedvelése, a díszeitől megfosztott vers első költői szakaszának fő jellemzője. A kilencvenes évek egyértelmű fordulatot hoz költészetében, amit kiemelkedő darabja, a *Mákszem tökfey* című versének elégikusra hangolt modalitása is érzékeltet. A vers nemcsak hogy nem elvont fogalmakból épül, nemcsak itt-ott szüremlenek át rajta a hétköznapi történései, hanem egyenesen tobzódik a külvilág leírásában, hogy választ kapjon egyetlen, központi egzisztenciális kérdésére, amely az itt élőben akkoriban rendre felmerült: menni vagy maradni. A *Mákszem tökfey* „módosult természetversként” (Harkai Vass 2010) értelmezhető, a lírai én szó szerint „olvassa” a természet jeleit, hogy választ kapjon dilemmájára. Mindent felsorakoztat, ami a tökéletes idill megteremtéséhez szükséges: sorjáznak a buja kert képzetei, van itt méhdöngicselés, érett gyümölcsök... A lírai én azonban – sem a tágabb környezetben, sem a magánszférában, a családi környezetben – egyvalaminek a

mevlétét nem érzékeli, és az nem más, mint az értelem. A természet jeleiből sem tud releváns következtetéseket levonni, hiszen a korábban érvényes ok-okozati összefüggések érvényüket veszítették. A lírai én az „életerős nyakatekert gaz pimasz stratégiáját” (Böndör 1992, 53) követve gondolatmenetét ironikusra hangolja. A tökinda versbe emelése ugyanakkor Babits *Jónás könyvét* is felidéri, amelynek bibliai előképre visszavezethető metaforája ezúttal „ködben ázva”, „csak azért is”, „hiába már, de mégis virágzik”. Így válik Böndör Pál verse a valóság-vonatkozásoktól és a magánszférára való figyeltől indulva a helyzetállás hiábavalóságának, a céltalan, szomorú életnek a dicséretévé, az 1990-es évek meghatározó közérzetversévé.³

Ez az a kulturális fordulat, amikor az írás tétje többé már nem a kánonérzékenység és a versírási készségek bemutatása, hanem mélyebb, egzisztenciális tartalmak kifejezésének igénye, az itt és most poétikája.

Mindennek háttérében pedig ott volt a *Híd*, irodalmi ízlés és mérték megkérdőjelezhetetlenül, amely tisztában van azzal, hogy nem a folyóirat elvei határozzák meg az irodalmat, hanem fordítva: az irodalmi tendenciák és elmozdulások adják meg a folyóirat jellegét.

Bori Imre úgy gondolta, hogy az irodalmiság el nem hanyagolható kritériuma: mit tud az író a világról. Eközben persze nem vagy nemcsak a referencializálható szöveghelyekre fókuszált, hanem az emberélet egzisztenciális kitettségének módozataira, azokra a szubtilis megérzésekre, amelyeket más nem foghat fel a világból, mint a művész. Mert az író akart, mert és tudott relevánsan megnyilatkozni a világról és benne önmaga helyzetéről. S én, amikor mindezt elmondtam, nem „ifjúkori irodalmi szocializáció” tizenöt évét akartam felidéri, hanem ebben a helyzetben, amelyben a *Híd* története soha nem tapasztalt méretű hanyatlástörténetként mutatkozik, rámutatni szóban forgó évfolyamaira, mindazokkal a tapasztalatokkal együtt, amelyeket ma világosabban látunk, mint keletkezésük idején.

³ Erről bővebben: Toldi 2023.

Irodalom

- Bányai János. 1975. A Híd munkaprogramja. *Híd*, 39 (12): 1427–1431.
- Bori Imre. 1984. A Híd 1934–1984. *Híd*, 48 (5): 533–552.
- Böndör Pál. 1992. Mákszem tökféj. *Híd*, 56 (1–2): 53–54.
- Harkai Vass Éva. 2010. A módosult tájvers Böndör Pál Tegnap egyszerűbb volt című verseskötetében. In *Verstörténések*. 180–186. Újvidék: Forum.
- Margócsy István. 2016. A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban. *2000*, 28 (1–2): 79–88.
- Szeli István. 1962. Nem költői megjegyzések egy költeményre. *Híd*, 26 (3): 131–135.
- Toldi Éva. 2023. Böndör Pál költészetének transzkulturális vonatkozásai. In *Međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura 12. Zbornik radova*, szerk. Ivana Živančević-Sekeruš, Zoran Paunović, Željko Milanović. 225–235. Novi Sad: Filozofski fakultet.